

ZBYNĚK FIŠER

ÚKOLY SOUČASNÉ TRANSLATOLOGIE

Strategie tvořivosti

V posledních letech se translatologie zabývá mj. problémem strategií a s tím souvisejících metod tvůrčí práce překladatele a tlumočnicka.

Myslím, že hranice, v nichž se má, může a smí překladatel pohybovat, jsou postupně stále zřetelněji vyznačovány, a to z hlediska funkčnosti textů, druhu textů (texty věcné či umělecké apod.), ba i z hlediska slohových útvarů a žánrů (kontrastivní stylistika). K tomu přistupují hranice dané typologiemi jazyků (kritéria lingvistická). Soubor omezení se tedy skládá z požadavků lingvistických, literárně-estetických, věcně-odborných, kulturních, ale též technických (způsob publikace překladu). Za velmi důležitou považuji funkci přeloženého textu v cílové kultuře.

V situaci, kdy se daří požadovaná kritéria shromáždit a popsat, se přesouvá těžiště zájmu na didaktické metody, jak poznatky účelně sdělovat studujícím a jak studující naučit, aby co největší množství těchto kritérií uměli sami v konkrétním případě používat.

Translatologie se v posledním čtvrtstoletí úspěšně prosadila v moderních filologiích jako samostatná vědní disciplína. Stále častěji je ovšem pracovníkům translatologických ústavů a filologických kateder jasné, že bez návaznosti na praktické překládání a tlumočení nemá v dnešní době obor mnoho nadějí na trvalý úspěch. Dosvědčují to témata četných monografií, sborníků i konferencí.¹

K praktickému cíli směřují také např. snahy polských germanisticky orientovaných translatologů a germanistů, jak o tom podává zprávu Jerzy Żmudski. Ten v článku *Zum Stand der Translatorik in Polen* popisuje stav polské translatologie v devadesátých letech. Tam byl vysloven požadavek pozvednout

¹ Lipiński, K.: *Übungstexte zur Metodologie der literarischen Übersetzung*. Kraków, Nakl. Uniw. Jagiellonskiego 1986; Dollerup, C. (ed.): *Teaching translation and interpreting – new horizons*, 3. Amsterdam, Benjamins 1996; Grucza, F. (ed.): *Deutsch und Auslandsgermanistik in Mitteleuropa. Geschichte – Stand – Ausblicke*. Dokumentation einer internationalen Konferenz. Warszawa 1998; Höning, H. G.; Kußmaul, P.: *Strategie der Übersetzung*. Tübingen, Narr 1999⁵; Kußmaul, P.: *Kreatives Übersetzen*. Tübingen, Stauffenburg-Verlag 2000.

v Polsku univerzitní překladatelské a tlumočnické vzdělání v moderních filologiích na úroveň povinného předmětu. Studující moderních filologií by měli být vzděláváni nejen jako lingvisté, resp. literární vědci, nýbrž také jako translatologové. Autor tohoto požadavku J. Pieńkos formuloval ve čtyřech okruzích základní úkoly vzdělávacího programu pro překladatele:

1. umožnit získat elementární kompetenci ve výchozím i cílovém jazyce;
2. zprostředkovat základní strategie, metody a techniky překladu včetně příslušných odborných a kulturních poznatků;
3. spojovat teorii s praxí;
4. vytvořit/zformovat schopnost poznávat stabilní ekvivalence a tvořit ekvivalence okazionální (okkasionelle Äquivalenz) (srovn. Grucza 1998).²

Právě tato (ve čtvrtém okruhu formulovaná) schopnost tvořit nové ekvivalence, nové přiměřené výrazy je pro překladatele významná. Ukazuje se tedy, že všítřit budoucímu překladateli potřebu tvořivé práce a nutnost tvůrčího řešení problémů, které aktuálně vyvstávají při překládání, jsou dnes stále častěji považovány za velmi důležité.

Tento problém řeší překladatelské semináře na vysokých školách v oborech lingvistického studia. Je vhodné je zaměřit na rozvoj nejen dovedností, ale i kreativních postupů při řešení překladových problémů a upozornit na jejich potřebnost nejen v oblastech estetického působení (při překladu beletrie), ale mnohem častěji v oblastech publicistiky a odborného překladu. Odtud směřuje požadavek vzdělávat translatologicky a kreatizovat potenciální překladatele i z řad studentů nelingvistických a nehumanitních oborů – např. v informatice, sociologii atp.

Překladatelská profese potřebuje mít ve společnosti dostatečnou prestiž, aby kupříkladu i obchodník či majitel cestovní kanceláře pochopili, že jejich službám (výrobkům) nejlépe poslouží kvalitní překlad od školeného překladatele.³ Proto je nutné, aby i teorie reflektovala potřeby praxe a dávala překladatelům a studujícím translatologie dostatečnou oporu pro vytváření správných překladatelských strategií v rozličných překladatelských zakázkách.

Pro Hanse G. Höniga a Paula Kußmaula, autory knihy *Strategie der Übersetzung* (1996⁴), je překlad „primárně na text vázaná komunikace mezi překladatelem a identifikovatelným okruhem adresátů“. Překladatelská komunikace se od jiných písemných komunikací liší především tím, že ani obsahy ani funkce nevystupují do popředí z nějaké individuální potřeby překladatele (vysílače, tvůrce textu). „Základní podmínky překladu jsou dány funkcí, kterou mají v komunikačním procesu.“ Každá komunikační funkce, počínaje funkcí textu

² Żmudski, J.: *Zum Stand der Translatorik in Polen*. In: Grucza, F. (ed.): *Deutsch und Auslandsgermanistik in Mitteleuropa. Geschichte – Stand – Ausblicke*. Dokumentation einer internationalen Konferenz. Warszawa 1998.

³ Fušování je problém, který hned na začátku své práce *Strategie der Übersetzung* (1996⁴) zmiňují H. G. Hönig a P. Kußmaul. Na s. 12 a 13 upozorňují na to, jak často doprovázejí výrobky nevhodné, chybné překlady návodů k použití, zhotovené z důvodu nemístné šetrnosti neodborníky.

a konce funkcí jednotlivých slov, je variabilní a musí být znova určována pro daný komunikační účel (c. d., s. 13). Neexistuje absolutní strategie překladu, připomínají autoři, „patřičná správná strategie může být jen ta, která je stanovena s ohledem na patřičnou situaci“ (c. d., s. 20). Právě funkce překládaného díla v cílové kultuře je rozhodující pro volbu tzv. strategie překladu.

Funkce překladu závisí na konečném článku komunikačního procesu, na příjemci. Hypotetický čtenář a jeho očekávané reakce určují, jak má překlad působit, jak má být přijímán, tedy jakou má splňovat funkci v cílové kultuře. Jestliže si umíme tuto funkci stanovit, můžeme se také pokusit rozhodnout, jakou strategii pro překlad zvolíme.

Současně nesmí překladatel zapomenout, že překládá text s určitým sdělením. Toto sdělení nesmí přeložit deformovaně, nýbrž právě ve smyslu poznané funkce cílového textu. Ta se vždy nekryje s funkcí výchozího textu. Nekryjí se ale ani příjemci výchozího a cílového textu, každý je zpravidla vázán k jiné kultuře a je účastníkem jiné komunikační situace. Míra odborné přesnosti, míra terminologizace nebo imaginativního, metaforického vyjádření může záviset na tom, komu má cílový text sloužit. Začíná být zřejmé, že jeden výchozí text může být do jednoho cílového jazyka přeložen (alespoň dvěma) různými způsoby.

V omezeném prostoru krátké studie se pokusím ukázat, jak je role vnímavého, pozorného, na tvůrčí řešení problémů připraveného překladatele důležitá v každé situaci. Příklady budu demonstrovat na překládání titulů.

Překlad titulu a žánrová charakteristika

Žánrovou charakteristikou v titulu se už předem naznačuje, že jde o nějak esteticky stylizovaný text, neboť samo označení je již literárním činem: autor svůj text přiřazuje k literárním útvarům známým z literární teorie, z četby. Jako literární dílo tedy již od začátku můžeme vnímat povídky Alexandry Berkové s názvy *Miniromán*, *Pentameron* nebo cyklus Egona Bondyho nazvaný *Legendy* (1951). V některých nakladatelských domech patří k běžné praxi, že v podtitulu bývá vyjádřeno žánrové označení díla (taková praxe je hojná např. v Německu), snad opět pro snazší orientaci čtenářů, knihovníků apod. Častým jevem současné krásné literatury je zcizování tohoto postupu, vědomé porušování žánrové charakteristiky, nedodržování literárního žánru nebo slohového útvaru, který autor uvádí v titulu nebo v podtitulu. Záměrné nenaplnění čtenářova očekávání avizovaného žánru, sémantické posuny v chápání žánru jsou součástí autorské strategie a mohou tvořit i problém překladatelský.

Například uvedené povídky A. Berkové vyšly knižně s titulem *Knížka s červeným obalem* (1986). Skrytá narážka na někdejší edice lidové četby se ztratí při doslovném překladu titulu. Vystává otázka, zda překladatel má (musí) hledat kulturní ekvivalent v cílové kultuře, nebo zda má přeložený název komentovat, vysvětlit v nějaké poznámce. Německý název Grušova románu *Der 16. Fragebogen* (= Šestnáctý dotazník) jako by ještě víc prozrazoval o textu, než kolik v českém názvu *Dotazník* (1978) sděluje autor. Český název asociuje v českém

prostředí neoblíbený administrativní slohový útvar, který sloužil „vrchnosti“ ke sběru osobních dat. Tuto podprahovou negativní asociaci tlumí Gruša v češtině rozšířením titulu na *aneb Modlitba za město a přítele*. Mezi administrativním, „investigativním“ žánrem dotazníku a intimním, liturgickým žánrem modlitby vzniká napětí. Německý titul, ač sděluje více o podobě konkrétního dotazníku, toto napětí nenavozuje. Je ovšem možné, že v německém literárním prostředí jde o narážku na literární text s podobným názvem, možná byl v době vydání Grušova románu na trhu jiný román s názvem *Der Fragebogen*. Zájem prodejců zde bývá nadřazen překladatelským strategiím.

Jiným příkladem, který vychází vstříc zákazníkovi, je český překlad titulu popularizační knihy z oblasti válečné historie. Významná válečná operace spojenců v druhé světové válce je u nás známá pod názvem „bitva v Ardenách“. Jedna její fáze probíhala v kopcích okolo belgické obce Bastogne. V americkém prostředí je tato bitva známá jako „bitva o výběžek Bastogne“. Michael Tolhurst, americký autor knihy o této fázi bitvy, nazval tedy svou populárněvědnou knížku v originále *Battle of the Bulge Bastogne*. Jelikož ale v českém prostředí není tento pojem běžně užíván, adaptoval překladatel titul překladu na *Bitva v Ardenách / BASTOGNE* (2002),⁴ který české čtenáře militarií osloví srozumitelným nadtitulkem „bitva v Ardenách“.

Překladatelským oříškem se také můžou stát tituly knih a textů Jana Faktora, Čecha publikujícího německy v Německu. Jeho *Körpertexte* (1993) jsou texty o nefungujícím těle, o nemocném organismu, o patologicky hypochondrickém vnímání jedince ve světě nemocí, utrpení, bolestí a osamocení. Knihu můžeme nazvat česky *Texty o těle, Texty pro tělo, Texty těla*, ale také méně obvykle a méně hezky *Tělové texty* (snad jako existují „tělové gely, šampóny, oleje“ apod.). Překladatel by měl mít odvahu vyzkoušet všechny možné způsoby jazykového novotvoření, vyhledat neologismy všech myslitelných spojení, byť se ukáží mnohá jako nefunkční.

Výraz *Körpertexte* je ovšem v jazykovém prostředí němčiny také neobvyklý. Překladové varianty mají své oprávnění proto, že i sama gestikulace a pohyb těla při přednesu jsou součástí Faktorova traktování literárního díla, jak to naznačují tituly ostatních textů (např. *Henry's Jupitergestik in der Blutlache Nr. 3...*⁵ = Henryho Jupiterova gestika v tratolišti krve č. 3...). J. Faktor ve svých textech také akcentuje orálnost, potřebu hlasitého přednesu, některé jeho texty se podobají scénáři (autor např. v poznámkách k básni *Georgs Versuche an einem Gedicht* (1989) obšírně vysvětluje okolnosti vzniku básně pro bytové divadlo v berlínském Prenzlauer Bergu), jiné dostávají přímo podobu knižního dramatu (promluvy postav bývají uvedeny nějakou charakteristikou). J. Faktor sám některé své texty žánrově označuje, což svědčí o vědomé autorské strategii na této rovině. Podtitul z r. 1991 zní *Texte, Manifeste, Stücke und ein Bericht* (=

4 Přeložil Jan Kozák.

5 Celý název knihy z r. 1991 je *Henry's Jupitergestik in der Blutlache Nr. 3 und andere positive Texte aus Georgs Besudelungs- und Selbstbesudelungskabinett. Texte, Manifeste, Stücke und ein Bericht*.

Texty, manifesty, hry a jedna zpráva). K žánrovému označení také později použil i vlastní neologismus *Körpertexte*: v r. 1995 vydal cyklus v souboru s dalšími texty a pod jiným názvem,⁶ avšak v podtitulu knihy uvedl žánrovou charakteristiku *Körpertexte, Sprechtexte, Essays. Sprechtexte* znamená „texty k přednesu“ nebo „texty pro přednes“. Analogicky k pojmu *Sprechtexte* bychom pak mohli žánrové označení *Körpertexte* překládat jako „texty pro tělo“. Takový výraz již evokuje představu pohybových etud. Dostáváme se na pole terminologické kreativity a tady se vyplatí být opatrný. Nejen proto, že v oblasti tzv. překladů terminologie to u nás často v některých oborech vypadá jako v džungli.⁷ Do hry opět může vstoupit mimoliterární faktor, požadavek srozumitelnosti pro kupující čtenáře, potřeby reklamy atd.

U titulů, jež v sobě skrývají nějakou slovní hru, neologismus atp., se musí ve věci žánrové charakteristiky řídit potenciální čtenář jinými kódy než tím, co signalizuje přeložený název díla. Román Pavla Kohouta *Katyně* (1990) vyšel německy s ekvivalentním titulem *Die Henkerin*. Obě slova jsou neologismy odpovídající slovtvorným systémům češtiny nebo němčiny. Stejně správně systémově jsou utvořena i slova titulu románu Güntera Grasse *Die Rättin* (1986) a v českém překladu *Krysice* nebo *Potkanka*.⁸ Zatímco slovo „potkanka“ je tvořeno přechýlením z maskulina, slova „die Rättin“ a „krysice“ jsou odvozena od feminin die Ratte = krysa, – z obou tvořivých překladů je „krysice“, zdá se, blíží výchozímu textu (pro české „potkan“ existuje německý výraz „Ratte“ nebo „Wanderratte“). Naproti tomu kniha Václava Vokolka *Pátým pádem* vyšla v německém překladu s titulem *Unangenehme Geschichte*⁹ a doslovný překlad titulu „Mit dem fünften Fall“ překladatelé vysvětlují v poznámce německému čtenáři, který vokativ ve svém jazyce nemá.

ZÁVĚREM

Na několika příkladech se ukazuje, že tvořivost v překládání titulů může být využita k různým cílům. Titul je maják, jímž na sebe kniha upozorňuje a přitahuje pozornost. V době, kdy je kniha zbožím, je pozice zadavatele, objednatel

6 *Die Leute trinken zuviel, kommen gleich mit Flaschen an oder melden sich gar nicht oder Georgs Abschiede und Atempausen nach dem verhinderten Werdegang zum Arrogator eines Literaturstosstrupps. Körpertexte, Sprechtexte, Essays.*

7 Opět se tu nabízí příklad z oblasti gastronomie: v jedné arménské restauraci v Brně nabízeli v jídelním lístku *pilmeny se smetanou* – a aby vysvětlili hostům, co to je, připsali k nim *domácí torteliny plněné masem*. Kdo nezná tortellini, nedozví se ani, co jsou pelmeně.

8 Překlad titulu *Krysice* vyšel ve slovníkovém hesle od K. Hyršlové ve *Slovníku spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských* (Praha, Odeon 1987) v době, kdy ještě nevyšel román česky. Pro knižní publikaci románu byl později použit titul *Potkanka* (Praha, Mladá fronta 1992, přeložil Hanuš Karlach).

9 Vokolek, V.: *Unangenehme Geschichte. Zwei Erzählungen*. Aus dem Tschechischen von Eleonore und Rainer Barczaitis. Hildesheim, Cambria-Verlag 1999.

překladu dominantní a ve věci titulu může být vůči překladateli v pozici rozhodující. Není proto jednoduché jednoznačně říct, zda je některý překlad titulu špatný, není-li doslovný. Hledisko sémantické shody titulů ve výchozí a cílové kultuře může být z mimoliterárních důvodů potlačeno, hodnocení správnosti z tohoto úhlu by u nakladatele neobstálo. Prvořadá je tu funkce titulu jako pouště, titulu jako součásti reklamy a prodejní strategie nakladatele. Je docela možné, že o konečné podobě titulu překladového díla ani nerozhoduje překladatel knihy, nýbrž nakladatelský redaktor nebo nakladatel sám. Je proto žádoucí, aby překladatel anticipoval takovou skutečnost, prosazoval svou profesionální kompetenci a na podobě přeloženého titulu se podílel jako svrchovaný odborník ve věcech překlada, tedy z pozice znalce obou kulturních kontextů, umístění díla v nich a kulturní nebo jiné funkce překladového díla v prostředí novém.

Filmy, výtvarná díla a hudební skladby se v posledních letech často uvádějí s nepřeloženým titulem, tento úzus se rozšiřuje v mnoha zemích. Literární umění jako by vzdorovalo těmto „globalizátorským“ snahám a drželo se tradice tituly literárních textů překládat. Mnohem spíš než kulturním tradicionalismem je to dáno samou povahou verbálního sdělení v textu a odlišnými vlastnostmi non-verbální estetické informace v dílech jiných uměleckých druhů. Utrzuje nás to v přesvědčení, jak důležitá je stále role překladatele díla jako celku, překladatele, který pojímá text v širokém kontextu souvislostí, překladatele, který při své práci zvažuje všechny aspekty odbornosti, stylu, sociokulturních kódů obou kultur, jakož i funkce textů ve výchozí i cílové kultuře.

DIE AUFGABEN DER ZEITGENÖSSISCHEN TRANSLATOLOGIE

Der Autor demonstriert an aktuellen Beispielen der Buchtitel-Übersetzung die wichtige Rolle des Übersetzers in der heutigen übersetzerischen Praxis, wo ein Übersetzer in der Position eines Spezialisten in Sachen Übersetzung eines Textes auftreten muss. Deshalb ist eine translato-logische Ausbildung incl. der Entfaltung der Kreativität bei der übersetzerischen Arbeit wichtig nicht nur für die Studierenden der modernen Philologien, sondern für alle potentiellen ÜbersetzerInnen aller wissenschaftlichen Fächer. Die translato-logische Hochschuldidaktik vermittelt den Studierenden verschiedene Strategien und kreative Arbeitsvorgänge, die zu einer befriedigenden Lösung des jeweiligen Übersetzungsproblems führen und bringen sollen. Die Funktion des Zietextes hat eine entscheidende Bedeutung. Der Autor stellt dar, wie die Kreativität die ÜbersetzerInnen zu verschiedenen erfolgreichen Resultaten bringen kann.